

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.3>

І. М. Коваль

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

О. М. Ратушна

старший викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВИ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В «ЛЕВІАФАНІ» ТОМАСА ГОББСА (ДО 370-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ОПУБЛІКУВАННЯ)

Серед видатних мислителів західноєвропейської філософської правової думки визначне місце посідає наукова творчість англійського філософа XVII століття Томаса Гоббса.

У статті розглянуто формування Т. Гоббса як мислителя, що відбувалось під впливом передових філософських ідей, які пробивали собі шлях в умовах Новітнього часу. Випускник Оксфордського університету після його закінчення глибоко вивчає праці античних мислителів. У сфері інтересів Т. Гоббса Старий і Новий Завіти й інша християнська література, яку він глибоко і творчо аналізує. Наголошено, що під час свого перебування за кордоном Т. Гоббс довгий час жив у Франції. Він також відвідав Італію і Німеччину. У цей період мислитель увесь свій час присвячує вивченню латинської і грецької мов, розпочинає переклад творів знаменитого грецького історика Фукидіда англійською мовою. Робиться спроба вказати на те, що Т. Гоббс був усебічно освіченим й багатьох галузях наук, що дало йому змогу спілкуватися і підтримувати дружні стосунки з такими світилами європейської науки і культури, як Ф. Бекон, Г. Галілей, В. Гарвей, П. Гассенді, Р. Декарт, Г.В. Лейбніц, багатьма іншими. Акцентовано увагу на тому, що в Парижі Т. Гоббса як одного з молодих і талановитих учених запрошують викладати математику майбутньому королю Англії Якову II Стюарту. Наголошено, що філософа надзвичайно хвилювали соціально-політичні події, які відбувалися в Англії, загроза громадянської війни. Він творчо обмірковує ситуацію і формує теоретико політичні та правові концепції, які на практиці могли врятувати країну від анархії і хаосу, від кровопролиття загалом, тобто від війни. Як патріот і гуманіст Т. Гоббс розпочинає підготовку праці, яка увійшла в історію світової філософської правової і політичної думки як «Левіафан», у якій він формулює проблеми сутності держави та її функції, роль і місце суверена / монарха в державному управлінні.

Акцентує увагу на тому, що важливим завданням суверена є забезпечення миру і злагоди в суспільстві, запобігання соціальним конфліктам, повстанням, війні, забезпечення благополуччя громадян. Тільки сильна абсолютна влада держави / суверена, на глибокі переконання Т. Гоббса, що виступає у формі монархії, здатна забезпечити мир, запобігти громадянській війні в Англії, спрямувати розвиток суспільства до прогресу. Наголошено, що філософ захищає не застарілу феодальну систему, а новий буржуазний соціально-політичний устрій. Розкриваючи роль і місце монарха в державному управлінні, Т. Гоббс вказує на те, що він несе відповідальність за всі процеси, які відбуваються в суспільстві. І хоча мислитель формулює ідеї щодо абсолютистсько-монархічного характеру верховної влади, але він не стає прихильником необмеженого королівського абсолютизму. Наголошено на тому, що сутність верховної влади полягає в тому, щоб вона функціонувала в рамках суворої законності та справедливості. Акцентовано увагу на тому, що противники і вороги філософа обвинувачували його в різних «єресях», атеїзмі. Варто підкреслити, що Т. Гоббс, син священника, ніколи не був ворогом християнської релігії, він був вірним прибічником англіканської церкви.

Зроблено висновок, що англійський мислитель глибоко аналізував складні проблеми відносин держави і церкви, ролі та місця християнської релігії у формуванні високої духовності та моралі. Зазначаємо, що все життя Т. Гоббса було насичене напруженою інтелектуальною працею і постійною боротьбою з ворогами і противниками його творчості, інтриги яких часто загрожували його життю. Мислитель мужньо захищав свої ідеї. Звертаючись до читачів, Т. Гоббс визнає, що все, що було написано ним, написано не з партійних пристрастей, а заради миру, тією людиною, якій можна вибачити за її щирий біль, за нинішню нещастя Вітчизни.

Ключові слова: народ, право, закон, політика, парламент, король, громадянська війна, мир.

Постановка проблеми. Серед досягнень видатних мислителів Нового часу важливе місце посідає наукова діяльність англійського філософа Т. Гоббса (1588–1679 рр.). У своєму творі «Левіафан», який був виданий в Англії в 1651 р., він аналізує складні проблеми сутності держави і права, ролі та місця суверена / монарха в державному управлінні, свободи і справедливості, принципи взаємозв'язку особистості суспільства і держави, монархії та парламенту.

Теоретична спадщина Т. Гоббса в наш час є надзвичайно актуальною і для України, яка в умовах розбудови держави змушена вести боротьбу за безпеку і суверенітет. Проблема державного управління в «Левіафані» полягає в тому, щоб всі ланки керівництва були спрямовані на пошук нових форм і методів ефективного управління, забезпечення законності, прав і свобод громадян. Отже, вивчення історичного минулого, науково-філософської спадщини видатних постатей європейської науки і культури не втратило своєї актуальності та цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-правова спадщина Т. Гоббса як за життя, так і після смерті викликала великий інтерес у наукових колах, правників, політологів, соціологів і психологів. У дослідженні філософсько-правової та політико-державної творчості Т. Гоббса суттєвий внесок зробили Б. Биховський, В. Вальденберг, Е. Вейцман, В. Камбуров, Б. Меєровський, В. Соколов, А. Субботін, Л. Ческис та інші. На жаль, у сучасній вітчизняній літературі не спостерігається належний інтерес до творчості англійського мислителя.

Мета статті полягає в аналізі філософсько-правових і політичних ідей у трактаті Т. Гоббса «Левіафан».

Виклад основного матеріалу. Англійський мислитель протягом усього твору формулює ідею необхідності створення людьми держави. Т. Гоббс зазначає, що поки «люди живуть без загальної влади, яка тримає їх у страху, вони перебувають у такому стані, який називається війною всіх проти всіх» [1, с. 95]. Люди домов-

ляються один з одним щодо добровільного зречення своєї свободи, якою вони володіли у стані природи, і вони добровільно відмовляються від своїх прав, підпорядковують свою свободу і все своє життя вищій владі – державі, суверену, які володіють абсолютною владою, гарантують у своїй діяльності громадянам мир і безпеку. Договірна держава, у якій громадяни міняють свою особисту свободу на охорону й безпеку з боку монарха, не лише зберігає її від нищівної війни «усіх проти всіх», але й дає їм можливість цивілізованого прогресивного розвитку. Але цей договір змушує індивіда «дотримуватись усіх вимог влади» [2, с. 263].

Філософсько-правові ідеї Т. Гоббса насамперед були спрямовані на наукове обґрунтування законності й об'єктивної необхідності влади суверена.

Отже, мислитель «ототожнює державу з «Левіафаном» – це чудовисько, могутність якого таїть для людини і втіху і страх, і прихисток і звабу» [3, с. 6]. Л. Дюмон пише, що Т. Гоббс ототожнює індивіда із сувереном, що пізніше стане частиною теорії Ж.-Ж. Руссо і Г.В.Ф. Гегеля [4, с. 103].

Філософ прагне насамперед уникнути у своїй країні громадянської війни і позбавити її від «страхити насилля і небезпеки існування» [5, с. 17].

У «Левіафані» мислитель значну увагу акцентує на причинах, які ведуть до послаблення і навіть загибелі держави, як-от «зовнішнє насильство, а також міжусобиці всередині держави», на прикладі Англії, де точиться боротьба між парламентом і королем, а також між різними політичними партіями за владу, серед інших причин мислитель називає відсутність у людей досвіду «створювати справедливі закони та готовності їх дотримуватися» [1, с. 250].

Люди схильні, як зауважує Т. Гоббс, сперечатися один з одним і обговорювати, чи варто додержуватися або не додержуватися законів, залежно від власного розсуду, це «вносить розбрат і послаблює державу» [1, с. 252].

Мислитель визнає право власності кожного громадянина держави на свої землі та рухоме майно, але якщо держава зіткнулася з агресією з боку іншої держави або в разі необхідності вести війну, у неї спостерігається дефіцит грошових надходжень до бюджету, то «верховна влада змушена навіть насильницьким способом збирати з народу необхідні їй засоби або загинути» [1, с. 258].

Філософ акцентує увагу на необхідності контролю за державними фінансами, які іноді у великій кількості концентрується в руках одного або багатьох приватних осіб-монополістів [1, с. 259]. Зрозуміло, що це призводить до зловживань, корупції, загалом до розкрадання.

Серед вад, які здатні підірвати державний устрій, філософ називає свободу висловлюватися проти верховної влади, як це роблять зазвичай люди, які «претендують на політичну мудрість». Вони, спираючись на «хибні вчення, своїми безперервними нападками на основні закони спричиняють неспокій у державі та подібні в цьому до маленьких черв'ячків, яких називають аскарідами» [1, с. 259]. Нарешті, держава може загинути внаслідок війни, коли її армія зазнає поразки і залишить поле битви. Тоді як душа держави, яка дає їй життя й рух, теж помирає [1, с. 252]. Цей акт є яскравим підтвердженням розпаду і гибелі держави. В. Денисенко аналізує проблему держави та зазначає, що Т. Гоббс у створенні держави насамперед вів «пошук тієї сили, яка захищала б свободу і права людини» [6, с. 143].

Значну увагу у своєму творі Т. Гоббс зосереджує на проблемі ролі та місця монарха в управлінні держави.

Г. Гоббс аналізує обов'язки суверена і стверджує, що верховна влада зобов'язує його піклуватися щодо «гарантування безпеки народу, до чого його зобов'язує природний закон і за що він відповідає перед Богом – творцем цього закону, більше ні перед ким іншим» [1, с. 260].

Важливий обов'язок суверена – утримувати за собою надані йому права в повному обсязі, а це означає, що він наділений невід'ємним правом «оголошувати війну й укладати мир, визначати потреби держави, право збирати податки і набирати солдатів, право призначати на посади військових і цивільних чиновників, визначати, які вчення відповідають і які суперечать «інтересам захисту миру і блага народу»» [1, с. 261].

Т. Гоббс наголошує, що суверен виступає проти свого обов'язку, якщо він не інформує

народ щодо його прав і обов'язків, якщо люди не знатимуть про них, то вони можуть піддатися спокусі та підбурюванню з боку противників монархії, що загрожує серйозними наслідками.

Т. Гоббс захищав владу монарха (короля) і навіть не допускав думки щодо його страти.

Про страту короля Карла I О. Єгер писав: «Сталось щось нове, нечуване, відкрито, перед лицем неба і землі; піддані виконали смертний вирок над своїм королем» [7, с. 396].

«Обов'язок суверена, – зазначає Т. Гоббс, – навчати і виховувати народ у дусі законності і справедливості, щодо приватної власності, яка належить конкретній особі, «забороняється віднімати в людини те, що за правом їй належить, ні насильством, ні хитрістю» [1, с. 266].

З позиції гуманістичної філософії мислитель закликає людей до поваги один до одного, щоб вони утримувалися від помсти й насильства.

Важливою функцією монарха є проведення державної політики у сфері оподаткування населення, яке повинно бути законним і справедливим.

Важливим обов'язком держави і суверена філософ уважав надавати підтримку, у разі необхідності, безпорадній людині, бо якщо така допомога не буде надана, то це було б «жорстокістю з боку суверена і держави» [1, с. 269].

Суверен, як говорить Т. Гоббс, повинен піклуватися про видання хороших законів. Мислитель зауважував, що «під хорошим законом я розумію справедливий закон <...>. Хороший закон – це такий, який необхідний для блага народу і водночас загальнозрозумілий» [1, с. 270].

Т. Гоббс висновує: «Закон повинен бути сформульований коротко, якомога точно та виразно» [1, с. 271].

Не залишив поза увагою філософ і таку складну й актуальну проблему, як покарання. «Обов'язком суверена, – зауважує Т. Гоббс, – є також правильне застосування покарань і нагород» [1, с. 271]. Мислитель уважав, що покарання має виконувати функцію не помсти, а виправлення правопорушника. Найбільш суворими повинні бути покарання злочинів, спрямованих проти держави, з метою повалення чинного соціально-політичного устрою.

Т. Гоббс стоїть на захисті тих простих «темних» людей, які порушують закон унаслідок впливу на їхню свідомість ватажків та ідейних натхненників, останніх потрібно притягнути до кримінальної відповідальності. «Бути суворим до «темних» людей, – заявляє мислитель, –

означає карати неучтво, у якому значною мірою повинен суверен, який не вжив заходів для того, щоб люди були краще освічені» [1, с. 272].

Монарх повинен, на переконання Т. Гоббса, грамотно використовувати дану йому владу, яка «необхідна в інтересах миру і захисту держави». Добре відомо, що Т. Гоббс був прихильником монархії в Англії.

Т. Гоббс, який акцентує увагу на ролі та місці монархії та монарха, як пише Б. Меєровський, не «став послідовним захисником королівських прерогатив і безсловесним прихильником абсолютизму Стюартів» [8, с. 17].

«Ім'я Томаса Гоббса, – писав В. Соколов, – займає вельми почесне місце не тільки в ряду імен великих філософів його епохи – епохи Бекона, Декарта, Гассенді, Паскаля, Спінози, Локка, Лейбніца, але й у світовому історико-філософському процесі» [9, с. 3].

Висновки і пропозиції. У своєму творі «Левіафан» Т. Гоббс формулює ідеї, спрямовані на захист і зміцнення держави як гаранта захисту прав і свобод громадян. У її функціонуванні важливу роль відіграє суверен / монарх, який концентрує всю владу у своїх руках, його важливим обов'язком є створення умов миру, спокою і злагоди в державі, готовності, у разі агресивного вторгнення з боку іноземних держав, гарантувати її безпеку. Ці положення англійського мислителя є актуальними і для України.

Список використаної літератури:

1. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. *Сочинения* : в 2-х т. / Т. Гоббс ; сост., ред., авт. примеч. В. Соколов. Пер. с лат. и англ. Москва : Мысль, 1991. Т. 2. 731 с.
2. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. В. Нерсесянца. Москва : Норма – Инфра, 2000. 736 с.
3. Польська Т., Малахов В. «Левіафан». Плавання крізь віки. *Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної* / Т. Гоббс. Пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2000. С. 5–11.
4. Дюмон Луи. Эссе об индивидуализме. Пер. с фр. А. Гарькавого. Дубна : Феникс, 1997. 304 с.
5. Ческис А. Томас Гоббс и его «Левіафан». *Левіафан, или материя, форма власть государства церковного и гражданского* / Т. Гоббс. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1936. С. 7–38.
6. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії. Львів, 1997. 274 с.
7. Егер О. Новая история (Всемирная история). Санкт-Петербург : ООО «Издательство «Полигон»», 1999. Т. 3. 720 с.
8. Меєровський Б. Гоббс. Москва : Мысль, 1975. 208 с.
9. Соколов В. Бытие, познание, человек и общество в философской доктрине Томаса Гоббса. *Сочинения* : в 2-х т. / Т. Гоббс ; сост., ред., авт. вступ. ст. и прим. В. Соколов. Пер. с лат. и англ. Москва : Мысль, 1989. Т. 1. С. 3–65.

Koval I. M., Ratushna O. M. Problem of the state and public administration in “Leviathan” T. Hobbes (until 370 anniversary of publication)

Among the prominent thinkers of Western European philosophical legal thought is the scholarly work of 17th-century English philosopher Thomas Hobbes.

The article considers the formation of T. Hobbes as a thinker, influenced by the advanced philosophical ideas that have worked their way through the conditions of the new time. Graduate of the University of Oxford, after graduating, in-depth studies of ancient thinkers. In the sphere of interests of T. Hobbs Old and New Testament and other Christian literature which he deeply and creatively analyzes. It is noted that during his stay abroad, T. Hobbs lived in France for a long time. He also visited Italy and Germany. During this period, the thinker devoted all his time to the study of Latin and Greek and began translating the works of the famous Greek historian Thucydides into English. An attempt is made to point out that T. Hobbs was well-educated in many branches of science, which allowed him to communicate and maintain friendly relations with such luminaries of European science and culture as Bacon, Galileo, Garvey, Gassendi, Descartes, Leibniz and many others. Attention is drawn to the fact that in Paris T. Hobbs, as one of the young and talented scientists, is invited to teach mathematics to future King James II Stuart. It is noted that the philosopher was extremely concerned about the social and political events that took place in England, among which the danger of a civil war. By thinking about the situation, he forms a theorist of political and legal concepts which in practice could save the country from anarchy and chaos, in general from bloodshed is from war. As a patriot and humanist, T. Hobbs begins the preparation of a work that has gone down in the history of world philosophical legal and political thought as “Leviathan”, in which he formulates the problems of the essence of the state and its function, the role and place of the sovereign (monarch) in public administration.

Emphasises that the important task of the Sovereign is to ensure peace and harmony in society and to avoid social conflicts, insurrection, war and the well-being of citizens. Only a strong absolute power of the state (sovereign) on the deep beliefs of T. Hobbes, in the form of a monarchy, can ensure peace, avoid civil war in England, and direct the development of society towards progress. By actively defending the monarchy, the philosopher protects not the outmoded feudal system, but the new bourgeois socio-political system. By revealing the role and place of the monarch in public administration, T. Hobbs points out that he is responsible for all the processes that take place in society. And while the thinker shapes ideas on the absolute monarchic nature of supreme power, he does not become a proponent of unlimited royal absolutism. It was noted that the essence of supreme power was that it should function within a framework of strict legality and justice. Emphasis is placed on the fact that opponents and enemies of the philosopher accused him of various "heresies" and atheism. It should be emphasized that T. Hobbes, son of a priest, was never an enemy of the Christian religion, but a staunch supporter of the Anglican Church. It was concluded that the English thinker deeply analyzed the complex problems of the relationship between the state and the church, the role and place of the Christian religion in the formation of high spirituality and morality. We note that Mr. Hobbes's entire life was full of intense intellectual work and constant struggle with enemies and opponents of his creativity, whose intrigues often threatened his life. The thinker fought manly to defend his ideas. Asking to the readers of T. Hobbs admits that everything he wrote was written not out of party leanings but for peace, and that person can be forgiven for her heartfelt pain, the current misfortune of the Fatherland.

Key words: state, public administration, folks, law, parliament, king, civil war, peace.